

13. Yüzyıldan 21. Yüzyıla: Mevlana'nın Mânâ Toplumundan Çağdaş Topluma Sosyolojik Yansımalar*

Ejder Okumuş

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Sosyolojisi Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
ejder.okumus@gmail.com

Öz

Mevlânâ Celâlüddîn Rûmî'nin, kitaplarında, toplumsal konulara özel bir önem verdiği görülmektedir. Bu çerçevede toplum ve topluluk gibi kavramlar, Mevlânâ'nın ele aldığı konular içinde önemli bir yer tutar. Ayrıca toplum kavramına yüklediği anlam, toplumsal bilince dair yaptığı izah, birey-toplum ilişkisinde birey ile toplumun sahip olduğu ağırlığa ilişkin yaptığı değerlendirme, birlik olmaya getirdiği yorum, toplumsal tabakalar için yaptığı tipoloji ve çözümleme, yöneticiler, yönetilenler ve alimler üzerine yaptığı işlevsel izah, çeşitli hususlara getirdiği sembolik yorumlar, dinin toplumsal boyutları ve dinin toplumla ilişkileri üzerine yaklaşımları vs., Mevlânâ'nın toplumsal konulara verdiği önemi göstermektedir. Bu çalışmada Mevlana'nın Mesnevî'sinde ele aldığı mânâ toplumundan çağdaş topluma sosyolojik yansımalar anlaşılmasına ve yorumlanmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ Celalüddin Rumi, sosyolojik okuma, toplum, topluluk, mânâ

From 13th Century to 21th Century: The Sociological Reflections to The Contemporary Society from Mawlana's Meaning Society

It can be seen that Mawlana Jalaluddin Muhammad al-Balkhi al-Rumi, in his books, gives a special importance to social subjects and events. In this frame, the concepts such as society and community have a significant place in Mawlana's social issues. Also, the meaning that Mawlana gives to the concept of society, his explanation about society's conscience or collective consciousness, the interpretation that he makes about individual-society relationships, his approach to social integration and unity, his typology and analysis of social stratification, his functional explanations on governors, rulers, people being governed and scholars, his symbolic commentaries pertaining to different matters, his approaches on social aspects of religion, religion-society relations, and so forth show the importance that he gives on social dimensions of religion and, in this context, of religion-society relations are important. This study aims to understand and interpret the sociological reflections to the contemporary society from Mawlana's meaning society in his Masnavi.

Key Words: Mawlana Jalaluddin al-Rumi, sociological reading, society, community, meaning

Atf

*Ejder Okumuş, 13. Yüzyıldan 21. Yüzyıla: Mevlana'nın Mânâ Toplumundan
Çağdaş Topluma Sosyolojik Yansımalar, Marife, Yaz 2014, ss. 123-136*

* Bu makale, II. Uluslararası Mesnevî: Çağdaş Etkileşimler Sempozyumu'nda (22-24 Mayıs 2013 Van) sunulan bildiriiden türetilmiştir.

Giriş

Daha önce yaptığımız “Mevlana’da Sosyolojik Okuma” başlıklı çalışmada¹ ortaya konulmaya çalışıldığı gibi toplumsal konulara “sosyolojik” bir bakış açısıyla yaklaştığı anlaşılan Mevlânâ Celâlüddîn Rûmî’ (1207-1273), *Mesnevî* adlı ünlü eserinde, cemaat, topluluk, toplum, toplum bilinci, kolektif bilinç, maşerî vicdan gibi kavram ve konulara karşılık gelecek konulara kendine özgü üslup ve perspektifle dikkate değer yaklaşımlar getirmektedir.

Toplum kavramına yüklediği anlam, birey-toplum ilişkisinde birey ile toplumun sahip olduğu ağırlığa ilişkin yaptığı değerlendirme, birlik olmaya getirdiği yorum, toplumsal tabakalar için yaptığı tipoloji ve çözümleme, yöneticiler, yönetilenler ve alimler üzerine yaptığı işlevsel izah, çeşitli hususlara getirdiği sembolik yorum veya açıklamalar vs., gerçekten de Mevlânâ’nın konulara “sosyolojik” okuma biçimiyle yaklaşımını göstermektedir.² Onun cemaat, toplum, sûret, mânâ, mânâ toplumu, din-toplum ilişkileri gibi konulara yaklaşımı, söz konusu sosyolojik okuma çerçevesinde anlaşılıp yorumlanabilir. Elbette Mevlânâ bugünkü anlamında bir “sosyolog” değil; söyledikleri ve yazdıkları, bugünkü anlamıyla “sosyolojik” değildir; ancak toplumda bir düşünür, bilgin ve sorumlu bir kimse olarak sosyal konularla yakından ilgilenmiştir. Bu çerçevede toplumu, toplumsal grupları, birey-toplum ilişkilerini, sosyal olayları, dinin toplumla etkileşimini, peygamberlerin önderliğini ve toplumları yönlendiriciliğini, İslam’ın toplumsal boyutlarını, İslam’ın bir din olarak bireyciliğe, bireysel hayata, ruhbanlık ve keşişliğe, yalnızlığa, toplumdan uzaklaşmaya, yani inzivaya karşı olduğunu, fabıllarla süsleyerek ve çeşitli izah biçimleri ve örnekler getirerek ele almıştır. Denilebilir ki belirtilen konularla ilgili ilginç, bugün de geçerliliğini koruyan ve tartışılacak görüşler de serdetmiştir.

Mesaj, düşünce ve görüşleri çağını aşıp bugüne kadar gelmiş olan Mevlana Celaleddin Rumi, cemaate, birliğe ve mânâ toplumuna verdiği anlamla 13. Yüzyıldan postmodern zamanlara toplum hakkında “sosyolojik yansımalar”da bulunmaktadır. İşte bu çalışmada amaçlanan, Mevlana’da din-toplum ilişkilerini anlamak ve yorumlamaktır.

Çalışmada Mevlânâ’nın cemaat, toplum, toplumun birliği, sûret, mânâ ve mânâ toplumu gibi konularda ortaya koyduğu izah ve yaklaşımların, günümüz sosyolojisine katkı sunacak önemli hususlar içerdiğini varsaymaktadır.

Belirtmelidir ki bu çalışma, Mevlana’nın mânâ toplumundan çağdaş topluma sosyolojik yansımalar konusunu *Mesnevî* temelinde işlemektedir.

¹ Okumuş, “Mevlana’da Sosyolojik Okuma”, ss. 63-70.

² Okumuş, “Mevlana’da Sosyolojik Okuma”, s. 63.

1. Mânâ Toplumunu

Mevlânâ toplumunun kendine has yapısı olduğu görüşüne sahiptir. Mevlânâ'nın ifadelerinden anlaşılmaktadır ki toplum, bireylerin matematiksel toplamından ibaret değildir; salt bireylerin sûretlerinin tek tek bir araya gelmesiyle oluşmaz. Toplumu toplum yapan sûret değil, mânâ ve ruhtur. Mevlânâ'nın toplumu mânâ toplumdur.

Celaeddin Rumî'nin mânâ toplumunun anlaşılması için onun sûret ve mânâ kavramlarına verdiği anlamı bilmek gerekir. O, Mesnevî'de birçok yerde "sûret"ten ve onun zıddı olarak kullandığı "mânâ"dan bahseder. Eşyaya, olaylara, şahıslara sûretleri ve mânâları açısından bakar. Aslolanın sûret değil, mânâ olduğunu, hatta sureti sûret yapanın da mânâ olduğunu savunur.³ İnsanı insan yapan şeyin sûret değil, mânâ olduğunu belirtir. Nitekim şöyle der:

İnsan, sûret ile insan olsaydı Ahmed (Hz. Muhammed) ile Ebû Cehil bir olurdu.⁴

Rûmî'nin sûret-mânâ karşıtlığı üzerine yaklaşımı hakkında, aşağıdaki beyitlerinden bir fikir edinilebilir:

Bil ki görünen *suret yok olur*, mânâ âlemidir ebedi olarak kalan

Niceye bir testinin suretiyle oyalanıp duracaksın? Bırak testinin suretini, suyu ara.

Sûretini gördün, mânâsından haberin bile yok. Akılıysan sedefteki inciye bul.⁵

Mânâ karşı sûret, pek zayıftır; göğü başaşağı eden, ondaki mmânâdır.⁶

İnsan, atla bir soydan olur mu? Adamın ata olan sevgisi, öne geçmek içindir. Sûretler için bu kadar zahmet çekme. Sûret baş ağrısı olmaksızın mânâyı elde et.⁷

Mevlânâ eserinde, mânânın amacı, özü, cevheri ifade ettiğini, bir konuda "niçin?" sorusunu sorarak mânâyaya varılabileceğini ifade etmektedir:

Hiçbir bağ (bağlantı) yoktur ki yalnız o bağ için bağlansın... o bağlantı, bir kâr elde etmek içindir.

Dikkat edersen görürsün ki hiçbir münkirin inkârı, sırf inkâr için değildir...

Hasedinden düşmanı kahretmek, yahut üstünlük elde etmek, kendini göstermek içindir. O üstünlük isteği de başka bir tamahladır, *mânalar olmaksızın sûretlerin bir tadı olmaz. İşte onun için "Neden bunu yapıyorsun?" diye sorarsın... çünkü sûretler zeytin yağıdır, mânâ ise ışık.*

Değilse bu "Neden" sözü niçin? Çünkü sûret, ancak o suret içinse, bu soru niçin? Bu "Niçin" diye sormak, bir şey öğrenmek, bir fayda elde etmek içindir; bundan başka bir sûretle niçin diye sormak kötüdür.

A emin kişi, niçin fayda arıyorsun? Bunun faydası ancak budur, bundan başka bir şey değildir.

³ Karaismailoğlu, *Mevlânâ'nın Gözüyle İnsan ve Toplum*, ss. 123-134.

⁴ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I, 244.

⁵ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, II, 168.

⁶ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I, 554.

⁷ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, V, 605.

Gök ehliyle yer ehlinin sûretleri, ancak bu sûretler içinse bunlarda bir hikmet yoktur ki! Peki ama bir hüküm ve hikmet sahibi yoksa bu nizam nedir? Bir hikmet sahibi varsa işi nasıl boş ve abes olabilir?

Doğru, yanlış, bir maksadı yokken hiçbir kimse hamama bir resim yapar, ne bir yeri boyar!⁸

Bu ve benzeri beyitleri *Mesnevî*'de çokça bulmak mümkündür. Bütün bunlarda Mevlânâ, sureti, yani şekli, dışı, dışsal olanı, mânâ, öz, iç ile anlamlandırmakta; mânâyâ birinci önem ve konum atfetmektedir. İşte Mevlânâ insan ve topluma da bu bakış açısıyla yaklaşmakta, bir amaç, hedef, mânâ ve öz temelinde hareket etmeyen, anlamlı bir topluluk oluşturmayan, mânâ ekseninde biraraya gelmeyen kişilerin toplamı, sayısal biraradalığı, sûretten, şekilden, sayılardan başka bir anlama gelmez. Bir mânâ etrafında birleşmeyen bireylerin oluşturduğu birliktelik veya topluluk, bir sürüden farksızdır. Mevlânâ *Mesnevî*'de, tek bir kişinin bir kaledeki topluluğa karşı nasıl üstün geldiğini anlattıktan sonra üstün gelmenin nasıl gerçekleştiğini şöyle açıklamaktadır:

Tanrı kudreti, ona öyle bir ordu vermiş ki tek başına bir topluma saldırıyor.

Gözüm, o eri görünce sayı çokluğu gözümden düştü.

Yıldızlar çoksa da güneş birdir ve bütün yıldızlar da onun önünde darmadağın olur, görünmezler.

Binlerce fare baş kaldırsa kedi, ne korkar, ne çekinir.

Nasıl olur da fareler, toplanıp kedinin karşısına çıkarlar? Onlarda böyle bir yürek yoktur ki.

Topluluk, suret bakımından olursa beyhudedir. Kendine gel de Tanrı'dan mâna topluluğu iste.

Topluluk, bedenlerin çokluğundan meydana gelmez. Cismi de isim gibi yel üstünde duran bir şey bil!

Farelerin yüreklerinde topluluk kudreti olsaydı kızarlar, gayrete gelirlerdi de birkaç tanesi bir araya gelir;

Fedai gibi aman vermeden kediye saldırırdı.

Bir tanesi gözünü ısırır, oyar, öbürü kulağını dişleyip yırtar,

Bir başkası yanını delerdi. Kedi de bu topluluktan kurtulamazdı.

Fakat Farede topluluk için yürek yoktur. Kedinin sesinin duydu mu aklı başından gider.

Hilebaz kedinin önünde kuruyup kalır. İsterse farenin sayısı yüz bin olsun, ne çıkar?

Koyun sürüsü çok olmuş, kasaba ne gam? Akıl çokluğu, uykuyu defedebilir mi?

Mülkün sahibi Tanrı'dır. Topluluğu o verir, bu yüreği o ihسان eder de aslan, yaban sığır⁹ sürüsüne atılır.

⁸ Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, IV, 418-19.

⁹ Gölpinarlı'da "yaban eşiği" olarak çevrilmektedir (Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, VI, 462).

On çatallı boynuzları olan yüz binlerce yiğit geyik aslanın saldırısına karşı, âdeta yok olur.¹⁰

“Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Mevlânâ’ya göre grup, topluluk veya toplum, kuru kalabalıklardan farklı bir olgudur. Yukarıdaki metinde, yıldız ve güneş, kedi ve fare, aslan ve geyik, koyun ve kasap, akıl ve uyku metaforlarıyla sayıca çokluğun, topluluğu veya toplumu ifade etmediği ortaya konulmaktadır. Topluluk, cemaat veya toplumu meydana getiren bireyler, bir mana ve ruh birliği oluştururlar. Nitekim Mevlana, yukarıdaki beyitlerde topluluğun, suret bakımından olması durumunda beyhude olacağını; topluluğun, bedenlerin çokluğundan meydana gelmeyeceğini belirterek bu gerçekliği açıkça vurgulamaktadır. Mevlânâ aynı hususu, *Mesnevî*’nin başka bir yerinde şöyle ifade etmektedir”:¹¹

Adları yayılmış Hârûtl’a Marut gibi hani. Onlar da ululanmaları yüzünden zehirli ok yediler.

Onlar, mukaddes, kutlu yaratılışlarına güvendiler. Fakat su sığırının arslana güvenmesi de nedir?

Onun yüz boynuzu olsa da bunlarla korunmaya bir çâre arasa, erkek arslan, gene onun boynuzunu kırar, gene onu paralar-gider.

Oklu kirpi gibi bedeni boynuzlarla dopdolu olsa arslan, çâresiz, öldürecektir onu.

Kasırğa pek çok ağaçlar yıkar, fakat yeşermiş bir ota ihsanlarda bulunur.

O sert yel, otun zayıflığına acımıştır; a gönül artık sen de kuvvetten dem vurma.

Balta ağaç dallarının çokluğundan korkar mı hiç? Ağacı keser, biçer, paramparça eder-gider.

Fakat biro ta vurmaz kendini. Neşter ancak yaraya vurulur.

Odun çok olmuş, yalıma ne gam. Kasap, koyun sürüsünden hiç korkar mı?

Mânâya karşı şekil, sûret, pek zayıftır; göğü baş aşağı eden, ondaki mânâdır. (...)¹²

Mesnevî’de bu ve benzeri beyitlerde toplumu toplum yapanın, mânâ etrafından toplanmak olduğu, toplumun insanların ancak *biz şuuru* ile bir arada bulunmaları sonucu inşa olduğu vurgulanmaktadır. Mevlânâ’nın bu yaklaşımının, modern sosyolojinin toplum görüşleri, örneğin Durkheim’in toplum görüşleri ile mukayese edildiğinde, yüzyıllarca önce ne kadar da *ileri* bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Esasen Mevlânâ’nın toplumun mahiyeti ve tabiatı hakkında söyledikleri bugün da hi orijinallliğini muhafaza etmektedir.

Mevlana, yukarıdaki metinlerde esasen toplumu toplum yapan mânânın maneviyatla, Allah’ın dileğiyle elde edilebileceğini söylemekte ve bu yaklaşımıyla daha başta toplumu izah ederken dini işin içine katmaktadır. “Tanrı kudreti, ona öyle bir ordu vermiş ki tek başına bir ümmete saldırıyor”; “Kendine gel de Tanrı’dan mânâ topluluğu iste”; “Mülkün sahibi Tanrı’dır. Topluluğu o verir, bu yüreği

¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 241-242.

¹¹ Okumuş, “Mevlana’da Sosyolojik Okuma”, ss. 65.

¹² Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I, 553-54.

o ihsan eder de..." gibi ifadeler, onun toplumun inşasında ilahî iradenin önemine işaret ettiğini göstermektedir.

Mevlânâ'nın mânâ toplumu, doğuştan ve tabiatı gereği toplumsal varlıklar olan insanların brilikte olduğu olan toplumun öz, amaç ve mânâ üzerine yeniden, bilinçli olarak kurulmuş türünü ifade eder. Mânâ toplumunda, toplumsal birlik, bütünleşme, dayanışma gerçekten de çok önemlidir. O nedenle Mesnevî'de bu konu üzerinde ısrarla durur. "Topluluk rahmettir" hadis-i şerifini bilen, bu hadisin anlam içeriğinin farkında olan, "topluluk güçtür" felsefesiyle hareket eden mânâ bilincine sahip insanların oluşturduğu toplumda, farklı düşünce ve yaratılıştaki insanlar, tıpkı arslan, kurt ve tilkinin birlikte avlanmaya gitmeleri misali, toplumda birlikte yaşarlar.¹³

2. Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan

Mevlânâ'nın toplumsal yaşamda insanlar arasındaki ilişkilerin, insanların birbirleriyle buluşup tanışmalarının önemini belirtmesi meyanında zikrettikleri de, toplumdaki *anlamsallığı* anlatması bakımından buraya getirilebilir:

İşte o ulular ulusu Peygamber, bu yüzden rahipliği, dağlara çekilip yalnızca kulluk etmeyi men' etti.

İnsanlar birbirleriyle *buluşsunlar, görüşüp tanışsunlar* diye rahipliği kaldırdı; çünkü o bakış, o görüş, bahttır, devlettir, ölümsüzlük iksiridir.¹⁴

Mevlânâ bir başka yerde yalnız yaşamının, inzivaya çekilmenin, keşişliğin İslam'da olmadığını "Selam almak, Peygamber'in *Müslümanlıkta keşişlik yoktur* sözünü anlatış" başlığı altında ifade etmektedir.¹⁵

Mevlânâ'ya göre insanın insan olması toplumsallığına bağlıdır, yani toplum hayatı yaşamak insanın aslî özelliğidir. Öyle ise benlikten geçmek ve insana sarılmak gerekir. "Hadi şu benlikten geç, herkesle karış kaynaş. Kendinde kaldıkça habbesin, bir zerresin, fakat herkesle birleştin kaynaştın mı ummansın, madensin."¹⁶

Haddizatında Mevlâna, insanı, toplumdan ayrı bir varlık olarak düşünmemektedir. Genel insan ve toplum yaklaşımlarından anlaşıldığına göre onun yaklaşımında birey, toplumsal bir varlıktır ve toplumun bir parçasıdır. Toplumun bir parçası olarak birey, bir bütün olarak toplumdan ayrı düşünülemez. Mevlânâ bunu şu şekilde ifade etmektedir:

Bir şeyin cüz'ü, küllü'nden ayrı olamaz ve her zaman cüz, küllü ile beraber bulunur.¹⁷

Mevlânâ, kuş-hoca diyalogu yoluyla, kuşun ağzından, yalnızlığın İslam'da yerinin olmadığını anlatmaktadır.¹⁸ O, insanın toplum içinde yaşamasını, Peygam-

¹³ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I, 517 vd.; II, 327 vd.

¹⁴ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, VI, 399.

¹⁵ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, V, 104.

¹⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, 231.

¹⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâfih*, s. 112.

¹⁸ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, VI, 88-93.

ber'in Sünneti olarak zorunlu görmektedir. İnzivaya çekilmek, rahiplik, ruhbanlık, sosyalliğin dışına çıkmak, ona göre bid'attir. Hz. Peygamber, İslam ümmetine yal-
nızlığı yasaklamıştır. Ona göre;

"Cum'a namazı kılmak, namazı cemaatle kılıp halka iyi işleri buyurmak, kötü-
lükten kaçınmak şarttır.

Sabredip kötü huyluların eziyetini çekmek, halka bulut gibi fayda vermek gerek.
A babam, insanların hayırlısı, insanlara faydası dokunandır; taş değilsen taşla
topaçla işin ne?

Acınmış ümmete katıl; *Ahmed'in sünnetini* bırakma, onun buyruğuna uy. (...)
İsteddiği şey ekmek olan kişi, eşek gibidir; onunla konuşmak, *rahipliğin* ta kendisidir. (...)
Halkı korumak, halka yardım etmek, düşmanla savaşmak için arslan gibi er, o
vakit eminlik olmayan yere gelir, dayanır.

Yolcu, düşmanla yoldaş oldu mu, yiğidin erlik damarı o zaman kabarrır; yiğitlik
o vakit belli olur.

O peygamber, kılıç peygamberi olduğundan ümmeti de saflar yaran erlerdir, yiğitlerdir.
Bizim dinimize uyan savaştır, saldırtır, İsa dinine uyansa mağraya, dağa çekilmektir. (...)
Kuş, işe gerçeklikle sarılmak gerek dedi; yoksa insanın dostu eksik olmaz.
Dost ol da sayısız dost gör; dost olmazsan dostların olmaz, yardım da görmezsin.
A temiz kişi, Şeytan kurttur, sen de Yusuf'a benziyorsun; sakın Yakub'un eteği-
ni bırakma.

Kurt, çok kere sürüden ayrılıp yalnız başına giden kuzucağızı tutar.

Sünneti, topluluğu bırakan kişi, bu yırtıcı canavarlarla dolu yerde kanını dök-
mez de ne yapar?

Sünnet yoldur, topluluk da yoldaşa benzer; yolsuz, yoldaşsız, darlığa düşersin.¹⁹

Görüldüğü gibi, Mevlânâ, toplumla birlikte yaşamayı, toplumun sorunlarıyla
yüzleşmeyi, dostlar edinerek toplumsallaşmayı Sünnet'in ta kendisi olarak gör-
mektedir. Aslında burada Sünnet'le hem Peygamber'in Sünnet'ine hem de Ehl-i
Sünnet ve'l-Cemaat'e işaret vardır.

Mevlana, toplumsal hayatın zorluklarla dolu olduğunu, toplumda kötü in-
sanların hep problem olduğunu dile getirmekte ve toplumsallığın, toplumsallaş-
manın, toplum içinde yaşamının dini yaşamakla aynı anlama geldiğini ifade eder-
cesine din yolunun da tehlikelerle dolu olduğunu söylemektedir:

Din yolu, her kötü yaradılışlının gideceği yol değildir; bu yüzden de tehlikelerle
dopdolu bir yoldur.

Bu korkulu yoldaki sınamalar, unu kepekten ayırdeden elek gibi yürekileri yü-
reksizlerden ayırt eder.²⁰

Mevlana toplum hâlinde doğru bir şekilde yaşamının neşe ve mutluluğun da
yolu olduğunu savunur:

¹⁹ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, VI, 89-90.

²⁰ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, VI, 90-91.

Yol nasıl bir yoldur? Yolcuların ayak izleriyle dopdolu bir yol; dost nasıl dosttur? Kararlarıyla sana merdivenlik eden, akıyla seni yücelten dost.

Tutalım, ihtiyata uydun da kurt sana raslamadı; topluluktaki neşeyi bulamazsın ki.

Bir yolda yalnız olarak boş bir halde yol alan, yoldaşlara giderse, neşesi birken yüz olur.

A yoksul, eşek bile ağır canlıyken, dostları yüzünden neşelenir, güç-kuvvet bulur.

Kervandan ayrılıp yol alan eşeğe o yol, yorgunluk yüzünden yüz kat ağırlaşır.

Yalnız başına o çölü, o ovayı alıncaya dek ne kadar nodullanır, ne kadar sopa yer.

O eşek der ki sana: Bu sözü iyi dinle: Eşek değilsen böyle yalnız başına yola düşme.

Yolu gözeterek yalnız başına hoş bir halde yol alan, şüphesiz yoldaşlarla daha hoş gider, daha güzel yol alır.

Bu doğru yolda her peygamber, mucize gösterdi, yoldaşlar aradı.

Duvarların yardımını olmasaydı evler, barklar dik durabilir miydi hiç?

Her duvar, öteki duvarlardan ayrı olsa tavan, muallak olarak havada nasıl durur?

Katile kalem yardım etmese kağıtlara rakamlar yazılabilir mi hiç?

Birisinin döşediği şu hasırı, örülmemiş olsa, yel kapar, götürürerir.

Tanrı, her cinsi çift yarattı; bu yüzden de sonuçlar, toplumdaki belirdi. (...)21

Mevlanâ, toplumsal hayatın insan için zorunlu olduğunu, İslam Peygambere'nin, Hıristiyanlıkta veya bazı mistik anlayış ve uygulamalarda olduğu gibi yalnızlığı, bireyleşmeyi, toplumdaki uzaklaşmayı, inzivayı ifade eden rahipliği, kulluk adına dağlara çekilmeyi savunmadığını, tersine, "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışmanız için de sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'na karşı sorumluluğunu en iyi yerine getireninizdir"²² ayetini tefsir edercesine, insanlar birbirleriyle buluşsunlar, görüşüp tanışsunlar diye kaldırdığını ifade etmektedir. Bu nokta, İslam'ın toplum hayatına, kolektiviteye, birarada yaşamaya verdiği önemi ortaya koyması bakımından önemlidir. Mevlâna sonuçta Allah'ın insanları çift yaratmasının, insanların toplum hâlinde yaşamasının ve inzivaya çekilmemesinin gerekçesi olarak anılmaktadır.

3. "Topluluk Rahmettir": Toplumun Birliği

İnsanı görünüşte küçük alem, fakat hakikatte büyük alem olarak tasavvur eden Mevlânâ'nın toplum anlayışında birliğin özel bir yeri vardır. Mevlânâ, "Topluluk rahmettir" hadisinden hareketle birlik hâlinde yaşamının, toplumdaki ayrı hareket etmemenin, insanlar için ilahî bir rahmet olduğunu ve böylece toplumsal birlik ve bütünleşmenin önemini ortaya koymaya çalışır. O, örneğin gerek fare ile

²¹ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, VI, 91-92.

²² Hucurat, 49/9-13.

kurbağanın dostluk hikayesini,²³ gerekse aslan, kurt ve tilkinin avlanma hikayesini²⁴ anlatırken, daha baştan bu hadisi zikretmektedir.²⁵

Mevlânâ *Fîhi Mâfih*'de, evlenmenin önemini anlatırken de aynı hadisi zikretmekte ve topluluğun insan için ne kadar anlamlı olduğunu izah etmeye gayret etmektedir:

İslam dininde evlenmemek yoktur. *Topluluk rahmettir.* (H) Mustafa (Allah'ın salâti ve selâmı onun üzerine olsun) *toplulukla çalıştı.* Çünkü ruhların topluluğunun çok büyük eserleri vardır. İnsan tek ve yalnızken bu eser hasıl olmaz. *Mescidleri* yapmanın sırrı, mahalle halkının orada toplanması, Allah'ın rahmeti ve [elde edilecek faydanın] artmasıdır. (...) *Cami*'yi şehir halkının toplanması için yapmışlardır. *Kâbe*'yi ziyaret etmeği de dünyadaki insanların çoğunun, birçok şehirlerden ve iklim bölgelerinden gelip orada toplanmaları için vacip kıldılar.²⁶

Burada Mevlânâ, toplumun, toplumsallığın temelini evlenmeyi ve dolayısıyla aileyi yerleştirmektedir. Mevlânâ'nın toplumun varlığının devamını evlilikle izah etmesi, orijinal bir yaklaşım olarak görülebilir. İnsanın tek başına yaşayamayacağı ve bir eser hasıl edemeyeceği vurgusu, insan için toplumun hayatîliğini ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu yaklaşım, gerek Batı'da gerekse İslam dünyasında bazı ünlü düşünür ve bilim adamlarının görüşlerini önceleyen bir yaklaşımdır. Örneğin İbn Haldun ve J. J. Rousseau'nun toplum yaklaşımları açısından durum böyledir.

Mevlânâ tarafından câminin "tamamen" "sosyolojik" yorumu, oldukça dikkat çekicidir. O, *mescid*lerle mahalle birlikteliğinden *cami* ile şehir birliğine, oradan da *Kâbe* ile evrensel birlikteliğe geçmekte ve böylece ibadet yerlerinin sosyal anlamını ortaya koymaktadır. Esasen Mevlânâ, bu yaklaşımıyla ibadet yerlerini "sosyolojik" temelde anlamlandırmakta, toplumsal hayat için onların çok önemli olduğunu göstermektedir.

Topluluğun rahmet oluşunu evlilik, aile, mahalle, cami ve Kâbe çerçevesinde izah etmesi, Mevlânâ'nın aileyi, toplumsal hayatın zorunluluğunu, cami ve Kâbe'yi toplumsal hayatın, biraraya gelmenin gereği olarak ele alması, din-toplum ilişkileri açısından dikkate değer bir yaklaşım olarak görülmektedir.

"Mevlânâ,

Sözün hülâsası şu: *Topluluğa dost ol.* (...)

Zira kalabalık ve kervan halkının çokluğu, yol vurucuların belini kırar, onları kahreder."²⁷ diyerek birliğin, dayanışma hâlinde bulunmanın birey için ne kadar önemli olduğunu²⁸ belirtmektedir.

Mevlânâ için toplumda birlik hâlinde olmak, son derece önemlidir:

²³ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, IV, 407 vd.

²⁴ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I, 517 vd.

²⁵ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, IV, 85.

²⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâfih*, ss. 100-101.

²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 165.

²⁸ Tekin, *Mevlana Pergelinde Toplum*, s. 64.

Dostlar, dostlar! *Birbirinizden ayrılmayın!* Başınızdandan kaçamak heveslerini atın!
Mademki hepimiz birsiniz, ikilik havası çalmayın. Vefa sultanı emrediyor: Vefasızlık etmeyin!²⁹

Cemaatten bir an bile ayrılmanın şeytanın hilesinden ibaret olduğu görüşünde olan Mevlânâ,³⁰ topluluktan ayrılmanın çok tehlikeli bir şey olduğunu kurtkuzu metaforuyla anlatmaya çalışır. Mevlânâ'nın yaklaşımında,

Kurt, çok kere sürüden ayrıлып yalnız başına giden kuzucağızı tutar. Sünneti, topluluğu bırakan kişi, bu yırtıcı canavarlarla dolu yerde kendi kanını dökmez de ne yapar? Sünnet yoldur, topluluk da yoldaşa benzer; yolsuz, yoldaşsız, darlığa düşersin.³¹

Mevlânâ, aynı yerde buradaki kurdun şeytan olduğunu da belirterek topluluktan ayrılmanın tehlike boyutlarına dikkat çeker.

Meşhur Osmanlı düşünürlerinden Kınalızâde Alî Efendi, Mevlânâ'nın toplum yaklaşımından hareketle insanların bir araya gelerek yaşamalarının zorunlu olduğu üzerinde durmaktadır:

Bilindiği gibi insan uzuvlarından bazısı âmir, bazısı da âmir uzva bağlıdır. Meselâ: Ciğer, insan ruhunun canlı kalmasında kalbe muhtaçtır. Kalp de tabii ruhla ciğere muhtaçtır. İki de şahsın rûhu ve his kuvveti bulmak da dimağa, dimağın canlılığının korunmasında da kalp ve ciğere muhtaçtır. Bunun gibi insanların bazısı reis (idareci), bazısı da idare edilendir. Bazısı bazısından istifade eder. her biri bir yönden birbirlerine muhtaçtırlar. Bu duruma göre insanların kendi cinsleri ile bir arada yaşamaları, birbirlerine yardımda bulunmaları zarurîdir.

Mesnevî:

İnsanoğlu birbirlerinin uzuvlarıdır.

Çünkü hepsi aynı cevherden yaratılmışlardır.

Eğer uzuvlardan biri hastalanırsa,

Diğer uzuvlarda huzur ve rahat kalmaz...

.....

İnsanlardan ayrıлып, dağ başlarında ve mağaralarda yaşayanlar, bunu dindarlık ve insanlık kemali zannedenler vardır. (...)³²

Mevlânâ, *Mü'minlerin kardeşliği* konusuna da ayrı bir önem vermektedir. "İnananlar kardeşler" ve "Bilginler bir tek adamdır sanki" sözlerini anlatış; hele Davud'la Süleyman ve başka peygamberler, selam onlara, birdir; onların birini inkar edersen hiçbir peygambere inancın doğru olmaz; bu da birlik belirtisidir; hani bin evden birini yıktın mı, hepsi de yıkılır gider; bir tek duvar bile ayakta kalmaz; çünkü "Onların aralarından hiçbirini ayırtedemeyiz." başlığı altında İslam kardeşli-

²⁹ Mevlânâ, *Mevlânâ'nın Rubailer*, s. 131.

³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 166.

³¹ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, VI, 90.

³² Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlâka*, 137.

ği konusunu öküz, eşek, kurt, aslan, güneş, arı ve benzerlerinden hareketle işlemektedir.³³

Mevlânâ'da toplumsal birlik ve bütünleşme gerçekten de çok önemlidir. O nedenle Mesnevî'de bu konu üzerinde ısrarla durur. Örneğin Mescid-i dıracıların amacının toplumu bölmek olduğunu söyler.³⁴ Ama çok ilginçtir ki, farklı düşünce ve yaratılıştaki insanların da, tıpkı arslan, kurt ve tilkinin birlikte avlanmaya gitmeleri misali, toplumda birlikte yaşamaları gerektiğini, yukarıda da belirtilen "Topluluk rahmettir" hadisiyle izah etmeye çalışır.³⁵

Esasen Mevlânâ'nın topluluk vurgusu, onun tevhid anlayışıyla paralellik arz etmektedir. Birlik, her şeyden önce gelir. Tevhidî birliktelik, sadece Allah'ın birliğini değil, *sosyal birliği* de ifade eder. İslâm, tevhid inancıyla iman planında Allah'ın birliğine, Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına inanmayı getirirken sosyal planda hem kurumları arasında anlamlı bir bütünleşme olan sosyal bir yapı meydana getirmekte, hem de bireyleri böyle bir sosyal yapının gerektirdiği rolleri icra etmeye hazırlamaktadır.³⁶ Böylece birey-toplum ilişkisi de denge temelinde sağlanmış olmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Mevlânâ'nın yaklaşımında birey ve toplum aynı bütünüün değişik boyuttaki görünüşleri olarak kabul edilmektedir.³⁷

Anlaşıldığı kadarıyla Mevlânâ'nın mânâ toplumu rahmet toplumdur. Ona göre her ne kadar yaratılışı gereği insan toplumsal bir varlık ve toplum hayatı yaşamak zorunda olan bir varlık olsa da, toplum içinde bilinçli olarak yaşamalı, toplum bilincine, dayanışma bilincine, biz şuuruına sahip olmalı; var olan toplumu mânâ temelinde yeniden kurmalıdır. Bu şekilde mânâ üzere kurulan, inşa, ikame ve idame olunan toplum, rahmetle, bereketle, kardeşlik içinde, dayanışma ve paylaşma temelinde yaşar, bireylerini mutlu kılar.

4. Toplumda Farklı Mezhep ve Akımların Varlığı

Mevlânâ toplumda çeşitli mezhep ve akımların varlığını, hak yolun ortaya çıkması için gerekli görür. Nitekim o, *Mesnevî*'de, "Birbirine aykırı mezhepler arasında şüphede kalış, bunlardan sıyrılıp çıkış, kurtuluş" başlığı altında şunları söylemektedir:

Hani herkes görünmeyeni bildiğini söyler, onu bir sıfatla sıfatlandırır.

Filozof bir başka çeşit anlatır; derken bahse giren biri, onun sözlerini cerh eder.

Öbürüyse ikisini de kınar; bir başkası gösterişle can çekişir.

Her biri, duyanlar, kendisini köyün adamı sansın diye bu yolun izlerini söyler-durur

Gerçek olarak şunu bil ki bunların hepsi de doğru değildir; fakat bu sürünün hepsi yollarını kaybetmiş de değildir.

Çünkü hak olmadıkça, bâtıl meydana çıkmaz; ahmak, kalp parayı altındır ümidiyle alır.

³³ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, IV, 67-72.

³⁴ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, II, 408 vd.

³⁵ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I, 517.

³⁶ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, s. 312.

³⁷ Okumuş, "Mevlana'da Sosyolojik Okuma", ss. 66-67.

Dünyada yürüyüp duran geçer akça olmasaydı, kalp paralar nasıl harcanabilirdi?
Doğru olmasa nasıl olur da yalan olur? O yalan, doğruyla aydınlanır.
Doğrudur diye ümide düşerler de eğriyi alırlar; zehiri şekerle dökerler de öyle içerler.
Güzel, tatlı buğday olmasaydı, buğday gösterip arpa satan ne yapardı?
Öyleyse, bütün bu sözler bâtıldır deme; bâtıllar, hak ümidiyle gönüle tuzak ke-
silmişlerdir.
Öyleyse hepsi de hayal, hepsi de sapıklık deme; dünyada hayalsiz gerçek yoktur.
Hak Kadir gecesidir; can bütün geceleri sınısın diye geceler içinde gizlidir.
Fakat a genç, bütün geceler Kadir gecesi değildir, nitekim her gecenin Kadir
gecesi olması ihtimali de yok değildir.
Hırka giyenlerin içinde de bir yoksul var. Sına da hak olanı bul, ona sarıl.
Nerde anlayışlı bir inanç sahibi ki puştcağızları yiğitten ayırdetsin.
Dünyada ayıplı şeyler olmasaydı, alış-veriş edenlerin hepsi ahmaklaşır-giderdi.
Kumaş tanımak pek kolay olurdu; madem ki ayıplı yok; ehil olmayan kim olu-
yor, ehil kim?
Fakat eğer her şey ayıp olsaydı, o vakit de bilginin faydası olmazdı; hepsi
odunsa, burada öd-ağacı yok demektir.
Her şey hak diyen kişi, ahmağın biridir; her şey bâtil diyen de kötü kişidir.
Peygamberleri alanlar kâr ettiler; renkle koku alanlarsa kör oldular, ziyana battılar.
Yılan, göze mal gibi görünür; iki gözünü de bir ovuştur hele.
Şu alış-verişe, şu kâra pek özenerek bakma; Firavun'la Semud'un ziyanını gör.
Şu varlığa, tekrar bak; çünkü Tanrı, “Sonra gebe bir bak” buyurdu.³⁸

5. Mânâ Toplumunda Dayanışma

Rûmî'nin mânâ toplumunda dayanışmanın yeri büyüktür. Dayanışmanın ve paylaşmanın, yardımlaşma ve işarın zayıf olduğu bir toplum rahmet ve mânâ toplumu olamaz. Demek ki o toplum, anlam üzerine kurulu, bireylerinin belli bir amaca yönelip oluşturdukları, ortak duygu ve inaançları paylaştıkları bilinçli bir toplum değildir.

6. Mânâ Toplumundan Bugüne Sosyolojik Yansımalar

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin yukarıda ortaya koymaya çalışılan görüş veya yaklaşımlarına bakıldığında, onun topluma yüklediği anlamın, modern sosyolojinin toplum kavramına yüklediği anlamı da içine alacak bir içeriğe sahip olduğu anlaşılır. Ayrıca mânâ toplumunun bazı özelliklerinin çağdaş toplumda olmadığı veya farklı biçimlerde var olduğu görülür.

Emile Durkheim'in kolektif bilinç veya vicdan dediği ve özellikle yine onun toplum tipolojisiyle mekanik toplumlarda daha güçlü ve yoğun olarak var olan şey, Mevlânâ'nın 13. yüzyılda tanımladığı mânâ toplumunda ortaya konulmuştur. Onun

³⁸ Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, IV, 417 vd.

fare-kedi fabılyla anlattığı mânâ toplumu, bir amaç etrafında biraraya gelinerek oluşturulmuş bilinçli toplumdur. Durkheim'ın kolektif bilinç kavramına biraz daha yakından bakılarak belki karşılaştırma daha iyi yapılabilir. Durkheim'e göre "bir toplumun ortalama yurttaşlarının ortak inanç ve duygular bütünü, kendine ait bir hayata sahip özel bir sistem oluşturur. Bu sisteme kolektif bilinç denilebilir. Kolektif bilinç olarak adlandırılan bu sistem, sadece özel bilinçler sayesinde algı-lansa bile, ondan tamamen farklı bir şeydir".³⁹ Durkheim'in yaklaşımında daha çok geleneksel toplumlarda görülen kolektif bilinç, din kaynaklıdır. Kolektif bilincin geçerli olduğu toplumda, sosyal hayat, kültür, ekonomi, ahlak, siyaset, aile, eğitim vd. alanlarında din hakimdir. Bu toplumda birlik ve bütünleşme çok hayattır. Toplumda dinî ve ahlakî denetim söz konusudur.

Durkheim'in bu görüşleri tartışılabilir, ancak konumuzun sınırları içinde denilebilir ki, belirtilen özellikler, geleneksel toplumlarda olduğu gibi kimi modern toplumlarda da görülebilir. Mevlânâ'nın mânâ toplumuna bakılırsa, bu özelliklerin onda farklı toplum tipleri ayırt edilmeksizin içerildiği görülebilir. Ayrıca mânâ toplumunda işbölümü ve uzmanlaşma da vardır. Bu toplumda bireycilik yoktur, ama ahlakın ve bireysel sorumlulukların da önemi büyüktür. Belirtmek gerekir ki, Mevlânâ'nın ortaya koyduğu mânâ toplumu, her dönemde olması gereken ve olması da mümkün olan toplumdur.

Modern toplumun, Mevlânâ'nın bahsettiği birlik ve dayanışmaya, rahmet ve berekete dayalı mânâ toplumuyla karşılaştırılması durumunda, Mevlânâ'da öncelikle kavramsallaştırma yönünden derinlikli bir toplum kavramı ve anlamına varmak mümkündür. Modern sosyolojide bireyden, bireylerin matematiksel toplamından ayrı bir varlık olarak kabul edilen toplum anlamını da içine alacak şekilde geniş bir toplum tanımına erişmek mümkündür. Emile Durkheim'in kolektif bilinç dediği insanlardaki toplumu toplum yapan toplumsal farkındalık, yönelim veya bilinç de, Mevlânâ'nın mânâ topluluğunda veya toplumunda görülebilir.

Mevlânânın mânâ toplumu, mânâ üzerine kurulu toplumu, ayrıca modern toplumdaki nispeten suretâ birlikteliğe, suret, yani şekil toplumuna da yansımalarla bulunup bu toplumun mânâdan uzak hale geldiğini; aşırı bireyciliğin, parçalanmanın, çıkarıcılığın, maddeciliğin, katılığın, şiddetin, tüketimciğin egemen olduğu modern toplumun mânâ toplumundan farklı olduğunu da ima etmektedir.

Sonuç

Çağını aşan ender insanlardan biri olan, hatta çeşitli kültürlerde mitolojik bir hüviyet kazandırılan Mevlânâ'nın eserlerini sosyolojik açıdan ele almak, Mevlânâ'yı daha doğru anlamaya, onun temsil ettiği çizginin zihniyet dünyasını daha iyi kavramaya, İslam toplumunun bazı özelliklerini doğru okumaya, onun toplumu İslamî bakış açısıyla nasıl yorumladığını doğru görmeye çok önemli katkılarda bulunacaktır. Bu çalışmada da Mevlânâ'nın topluma yaklaşımı ve mânâ toplumu kavramı ele alınmaya çalışılmıştır; fakat onun konuya yaklaşımının çok daha geniş bir

³⁹ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*.

düzeyde ele alınması gerekir. Onun yönetici, alim ve halk (yönetilen), zengin-fakir, hakikati ayırt eden-etmeyen, Müslüman-kafir, samimi-gösterişçi, avam-aşık, avam-havas, köylü şehirli, köle-hür gibi ayrımlara dayanan toplumsal tabakalaşma yaklaşımı, statüyle ilgili görüşleri, toplumu iş bölümüne göre okuması, bireysel ve toplumsal hayatı diyalektik ve çatışma temelinde ele alışı, ekonomik yaklaşımları, toplumsal değişim görüşü, lider ve büyük adama dair yorumları, toplumu çeşitli kategoriler dahilinde değerlendirmesi, sosyal gruplar hakkında getirdiği yaklaşımlar, sosyalleşme yaklaşımı, aşkın toplumsal boyutuyla ilgili görüşleri, toplumu din ve maneviyatla izah etmesi, İslam'ın toplum yaklaşımını izah etmesi, Peygamberlerin toplumsal liderliğiyle ilgili değerlendirmeleri, toplumda çeşitli mezhep ve akımların varlığının sebeplerine dair açıklamaları vs. Mevlânâ'nın sosyal konulara ilgisi- nin genişliğini göstermektedir.

Bu çalışmanın gösterdiği gibi Mevlânâ, insanlar için toplumsal hayatı zorunlu olarak görmekte, ancak bu zorunluluğu anlamlı bir topluma ve toplumsallığa dönüştürmenin veya zorunlu toplumsal hayatı, anlamlı bir toplumsal hayat olarak sürdürmenin bizzat din ve maneviyat ile, İslam Peygamberi'nin Sünnetiyle izah etmeye çalışmaktadır.

13. yüzyıl İslam toplumunun bir aktörü olan Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin mânâ toplumu, bugünün modern ve postmodern toplumlarını yeniden okuma ve kurma noktasında bu konularda düşünen, araştırma yapan insanlara önemli ima ve içeriklere sahiptir.

Kaynakça

- Kur'ân-ı Kerîm.
Aktay, Yasin, "Mevlânâ'ya Sosyolojik Bir Yaklaşım" (Mülakat), *Bilgi Yolu Dergisi*, 2005, 5/8, ss. 5-10.
Bilgiseven, A. Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.
-----, *Genel Sosyoloji*, Divan Yay., İstanbul 1986.
Çelebi, Nilgün, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Anı Yay., Ankara 2001.
Durkheim, Emile, *Dinsel Yaşamın İlkel Biçimleri*, çev. F. Aydın, Ataç Yay., İstanbul 2005.
-----, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Ö. Ozankaya, Cem Yay., İstanbul 2006.
Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mesnevî ve Şerhi*, I-VI, MEGSB Yay., İstanbul 1985.
Karaismailoğlu, Adnan, *Mevlânâ'nın Gözüyle İnsan ve Toplum*, Akçağ Yay., Ankara 2011.
Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlâka*, haz. A. Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ty.
Mevlânâ, *Mevlânâ'nın Rubaileri*, çev. M. N. Gençosman, MEGSB Yay., İstanbul 1988
-----, *Fîhi Mâfih*, çev. M. Ü. Anbarcıoğlu, MEGSB Yay., İstanbul 1990.
-----, *Mesnevî*, çev. V. İzbudak, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, I-VI, MEGSB Yay., İstanbul 1991.
-----, *Divân-ı Kebîr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul 1957.
Okumuş, Ejder, "Mevlana'da Sosyolojik Okuma", *KHUKA Kamu Hukuku Arşivi*, 2006, yıl. 9, S: 2, ss. 63-70.
-----, "Mevlana'da Din-Toplum İlişkileri", *Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu*, Şanlıurfa 26-28 Ekim 2007.
Özyurt, Cevat, "Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2007, 5 (13), ss. 95-121.
Tekin, Mustafa, *Mevlana Pergelinde Toplum*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., Konya 2005.